

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

DOI:

УДК: 330: 330.3; 330.8

JEL: B24, H1, O57, P20, P51

Гжегож В. Колодко

ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА ВЕЛИКИХ ЗМІН: МИХАЙЛО ГОРБАЧОВ И ДЕН СЯОПІН

В історії людства не було жодного випадку, щоб за короткий період життя одного покоління взаємні економічні відносини змінювались настільки масштабно для такої кількості людей, як це було в Китаї та Росії в 1989–2020 роках. В обох країнах відбуваються глибокі структурні та інституційні зміни, але хоча перша зафіксувала вражаючі результати з точки зору розвитку та і скорочення відриву від передових економік, досягнення останньої були дуже скромними. Поки Китай примножив виробництво, щоб стати світовою економічною державою, економіка Росії скромно зростає і відіграє незначну роль у процесі глобалізації. Всього за кілька років рівень виробництва та рівень життя китайського населення спочатку зрівняються, а потім перевищать рівень, досягнутий Росією. Це сталося через багато факторів – від традиційної культурної спадщини до геополітичних умов, від спадщини від попереднього державного соціалізму до різних баз природних ресурсів – однак характер та тривалість політичного керівництва Ден Сяопіна в Китаї та Михайла Горбачова в Росії мали принципове значення. Без урахування впливу думок і вчинків цих двох державних діячів неможливо зрозуміти суть тектонічних змін, що відбулись у світовій економіці останнім часом. У той час як Ден Сяопін надав пріоритет економічним реформам, орієнтованим на зростання, хоча, мало роблячи у сфері політичної лібералізації, Михайло Горбачов намагався поєднати політичну та економічну лібералізацію, але не зміг цього зробити. Наслідки рішень, прийнятих кілька десятиліть тому, відчуваються і сьогодні. Очевидно, що підхід Ден Сяопіна виявився ефективнішим за реформи Горбачова. В останньому випадку вони спрямували Росію та інші пострадянські республіки в зовсім іншому напрямку, ніж той, що передбачав їх архітектор.

Ключові слова: Росія, Китай, Горбачов, Ден Сяопін, трансформація, економічне зростання, "китаїзм".

ECONOMICS AND POLITICS OF THE GREAT CHANGE: MIKHAIL GORBACHEV VERSUS DENG XIAOPING

Гжегож В. Колодко (kolodko@tiger.edu.pl), Дослідницький центр трансформації, інтеграції та глобалізації, Університету Козмінського, Варшава. <https://orcid.org/0000-0001-7015-5612>

Цитування: Колодко Г. В. Економіка та політика великих змін: Михайло Горбачов *проти* Ден Сяопіна. *Економічна теорія*. 2021. №1. С. 5–19.

© Г. Колодко, 2021

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2021. № 1: 5–19

Grzegorz W. Kolodko, Research Center for Transformation, Integration and Globalization, Kozminski University, Warsaw. <https://orcid.org/0000-0001-7015-5612>. Email: kolodko@tiger.edu.pl

In the history of mankind, there has never been a case where, in a brief episode of the life of one generation, mutual economic relations have changed on such a large scale for so many people as they did in China and Russia in 1989–2020. Both countries are undergoing profound structural and institutional changes, but while the former recorded impressive results in terms of developing and catching up with advanced economies, the latter's achievements have been very modest. While China has multiplied production to become a world economic power, Russia's economy has grown modestly and plays a minor role in the globalization process. In just a few years, the level of production and the standard of living of the Chinese population will first equalize and then exceed the level achieved by Russia. This happened due to many factors – from the traditional cultural heritage to geopolitical conditions, from the legacy from the previous state socialism to different natural resources bases – however, the nature and duration of the political leadership of Deng Xiaoping in China and Mikhail Gorbachev in Russia were of fundamental importance. Without taking into account the influence of the thoughts and actions of these two statesmen, it is impossible to understand the essence of tectonic changes that have occurred in the world economy recently. While Deng Xiaoping prioritized pro-growth-oriented economic reforms, while doing little in the realm of political liberalization, Mikhail Gorbachev attempted to combine political and economic liberalization, but failed to do so. The effects of decisions made several decades ago are still felt today. Evidently, Deng Xiaoping's approach proved to be more effective than Gorbachev's reforms. In the latter case, they took Russia and other post-Soviet republics in a completely different direction than that assumed by their architect.

Keywords: Russia, China, Gorbachev, Deng Xiaoping, transformation, economic growth, Chinism.

Вступні зауваження

Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) ще в середині 1980-х базувався насамперед на більшовицькому принципі виключення з економічної, соціальної та політичної реальності майже всього, що передувало комуністичній революції на межі другого і третього десятиліть ХХ століття. Економіка, суспільство та держава не повинні були функціонувати на основі раціональної модифікації попереднього режиму, а натомість повинні були мати у своїй основі його загальне заперечення, тобто бути антиподом капіталізму. Приватну власність мала повністю витіснити державна, центральне планування мало замінити ринкові механізми, а гроші мали відігравати все меншу роль. Здійснені упродовж тридцяти років у період 1956–1985 років спроби провести несміливі реформи, щоб відійти від цієї ортодоксальності, привели лише до незначних змін статус-кво. В той час як догматики застрягли в принципово хибному переконанні, що така ситуація може продовжуватися "до

радянських календ"¹, Михайло Горбачов, новий радянський лідер, який прийшов до керівництва єдиної правлячої партії і, відповідно, держави, зрозумів, що це нонсенс. Якісні економічні та політичні зміни стали неминучими.

Перебудова і гласність

Рідко який політик входить в історію так чітко і визначено, як це зробив Михайло Сергійович Горбачов². Із природних причин він не міг очолити країну одразу після Сталіна – в 1953 році йому було лише 22 роки, він ще був студентом. Тому він не міг здійснити радикальну реформу системи так, як це зробив китайський лідер Ден Сяопін, який отримав цю можливість після 1976 року, незабаром після смерті Мао Цзедуна. Тоді як у Китаї того часу вже було не важливо, "чорна чи біла кішка, доки вона ловила мишей", в Радянському Союзі та в його основній частині, в Росії, попереду ще був довгий шлях від комуністичної доктрини до соціалістичного прагматизму (*Gaidar, 2007*).

Важливо також визнати, що на економічні та геополітичні реалії 1960-х, 1970-х та 1980-х років великий вплив мали "холодна війна" та ворожість Заходу, особливо США, до обох з цих соціалістичних наддержав³. Насправді Захід прагнув краху радянського та китайського комунізму, і керівники цих країн цілком усвідомлювали, що, незалежно від того, як відбуватимуться реформи, вони в будь-якому разі будуть розглядатися на Заході можливістю зламати правлячу систему, що сприймалась як ворог світового капіталізму.

До того, як Горбачов прийшов до влади, практично ніхто в провідних політичних колах не думав про глибокі зміни в політичній системі. Навіть відносно більш прогресивні та прореформаторські діячі – чи то в Політбюро Комуністичної партії, чи в радянському уряді – у кращому разі думали про часткові зміни та вдосконалення реальності, яка в основному відповідала панівній і незаперечній ленінській ідеології.

¹ Перифраз латинського фразеологізму «Ad calendas graecas», який означає строк, який настане невідомо коли або взагалі не настане. Відповідає українським "Після дощук в четвер" і "Коли рак на горі свисне".

² З нагоди 90-річчя Михайла Сергійовича Горбачова вийшов спеціальний номер "Мира перемен", міждисциплінарного щоквартального видання Російської академії наук, присвячений його діяльності та досягненням (*Mir Pieremien, 2020*).

³ Наддержав не в економічному, а в політичному та військовому сенсі, враховуючи військову силу Росії та чисельність китайської армії.

Проте час неминучих змін мав настати, і це сталося із приходом Горбачова на ключові посади в партії та державі в 1985 році.

Чи навчився я чомусь у нього, маючи не лише можливість спостерігати за його діяльністю на відстані, а й привілей кілька разів особисто зустрічатися з ним та обмінюватися думками – вперше чверть століття тому, у 1996 році? Можливо, я не стільки дізнався чогось нового, скільки підтвердив своє переконання, з яким прийшов у політику трохи раніше, на початку 90-х, що в політичній діяльності важливі не лише мужність і велика рішучість – чого Горбачову напевно не бракувало – але також і уява щодо можливих напрямів еволюції процесів, які виникають та розвиваються, і які можуть вийти з-під контролю і піти зовсім іншим шляхом, ніж передбачалося. І така уява – це те, чого цьому великому державному діячу не вистачало.

Горбачов не хотів ані відійти від соціалізму, ані ліквідувати Радянський Союз. Він хотів врятувати соціалізм. Його намір полягав у наданні радянській системі "людського обличчя", щоб система базувалася на державній підтримці, а не на силі держави та її насильстві щодо власних громадян. Цим цілям мали слугувати політичні реформи у формі "гласності" та економічні реформи, відомі як "*перебудова*". Вони були настільки новаторськими, що з часу запуску першого штучного супутника Землі лише ці два слова впевнено ввійшли у багато мов світу, починаючи з англійської. Хоча ми знаємо, що вони означають, відповідно, прозорість та реструктуризацію, ми їх не перекладаємо, бо завдяки Горбачову вони говорять самі за себе.

Дехто вважав, що реформи зайшли занадто далеко, оскільки вони обмежили привілеї, пов'язані з обійманими функціями та займаними посадами, і тому завадили здійсненню намірів ініціатора реформ. Для інших реформи були недостатніми, занадто поверхневими, такими, що не створювали нової якості, і тому їх критикували. На жаль, перевагу отримала перша група, яка заблокувала обраний реформаторський курс. Через кілька років, висловивши своє переконання у фундаментальній обґрунтованості цього першого – реформаторського – підходу, я запитав Горбачова, чому він не пішов далі, принаймні так далеко, як пішли Польща чи Угорщина. Він відповів мені запитанням: "Ви уявляєте, скільки

людей було пов'язано з номенклатурою в СРСР?". Адаже *гласність* та *перебудова* порушували інтереси номенклатури.

Номенклатура включала двадцять мільйонів посад в партії та адміністрації, в армії та економіці, в науці та культурі – від зовсім неважливих до найважливіших – на радянських ієрархічних вершинах у Москві та в столицях усіх інших чотирнадцяти радянських соціалістичних республік. У той час – вже чи все ще – зламати цю систему виявилось неможливим, оскільки радянський апарат влади, інституційно та політично пов'язаний з номенклатурою, замість того, щоб піклуватися про суспільні інтереси, енергійно захищав свою здобич. Лише деякі з його більш освічених представників розуміли, що реформи можуть, крім усього іншого, також змінити на краще і їх власне становище.

Навесні 1989 року відбувся радянсько-китайський саміт (єдиний за часів адміністрації Горбачова). 15–18 травня того ж року – тобто протягом короткого двомісячного періоду між переговорами за круглим столом, що завершилися "творчим компромісом", і першими в післявоєнні роки демократичними виборами в Польщі – радянський лідер зустрівся з китайським. Безперечно, вони з великою увагою спостерігали за польськими перетвореннями, намагаючись зробити для себе корисні висновки. Також дуже важливо те, що в дні візиту Горбачова до Пекіна на площі Тяньаньмень відбувалися великі демонстрації студентів проти стану справ у політиці Китаю. Це неймовірний збіг обставин: у той самий день, 4 червня 1989 року – лише через два тижні після китайсько-радянського саміту, коли китайська армія жорстоко придушила повстання студентів, поляки мирно проголосували за серйозні системні зміни.

З нагоди зустрічі на вищому рівні в Пекіні Генрі Кіссінджер – ще один державний діяч, який уже мав величезний власний геополітичний досвід, – опублікував у щотижневому журналі "Newsweek" нарис (*Kissinger, 1989*), в якому поставив фундаментальне питання: хто правий? Михайло Горбачов, який, за мірками радянської дійсності, досить далеко просунувся у проведенні політичних реформ (у *гласності*), але не дуже далеко просунувся в економічних змінах (у *перебудові*)? Чи Ден Сяопін, який сміливо пішов на економічні зміни, які поступово зробили економіку більш ринково орієнтованою, але мало, фактично майже нічого не зробив щодо ліберальних політичних реформ?

Я послався на цю дилему, коли вперше зустрів Кіссінджера влітку 1996 року в Парижі. Тоді я сказав, що це неправильне запитання, оскільки обидва – Горбачов і Ден – були неправі, а правими були ми – поляки, які одночасно пішли шляхом і політичної, і економічної лібералізації, тобто і в напрямі демократії, і в напрямі до ринку. Я так вважаю і зараз, хоча ми, можливо, більше досягли у сфері постсоціалістичної політичної трансформації в напрямі побудови соціальної ринкової економіки (хоча ми все ще далеко від її повнокровної форми), ніж у створенні тривалої ліберальної демократії. Тоді, чверть століття тому, я жодним чином не очікував, що через стільки років трансформаційних зусиль дисфункція політичної сфери викличе більше занепокоєння та критики, ніж недоліки та недосконалість (вже капіталістичної) економіки. Я повернувся до дилеми вибору шляху під час наступних зустрічей з Горбачовим – завжди в Москві – і особливо під час більш численних розмов з Кіссінджером – у Нью-Йорку та у Пекіні. Хоча відповісти на це першочергове питання повністю і задовільно може лише історія (якщо така відповідь взагалі можлива), цю тему варто дослідити якомога глибше, в тому числі через безпосередні обговорення з людьми, які писали історію.

Круглий стіл і Берлінська стіна

Постфактум ми повинні погодитися з Михайлом Горбачовим, що він зробив багато з того, що було можливо в політичних реаліях тих часів. На жаль, йому також не вдалося уникнути серйозних помилок (*Nuti*, 2018). Однак, залишивши на мить радянські та російські трансформації осторонь, не можна не підкреслити, що він зробив суттєвий внесок у геополітичну ситуацію того часу, закінчивши шкідливу холодну війну із Заходом. Берлінська стіна стояла б трохи довше, якби не польський круглий стіл, але, безумовно, вона стояла б набагато довше, якби не сміливі рішення тодішнього радянського лідера.

Коли я одного разу сказав Горбачову, що якби не його політика, не вдалося б здійснити той політичний прорив, який дозволив нам змінити економічну систему – так, як нам вдалося це зробити в Польщі (*Kolodko*, 1998), він відреагував: "Напиши це, добре?" І ось я пишу це, бо справді вважаю, що це так. За це він заслуговує на визнання та похвалу.

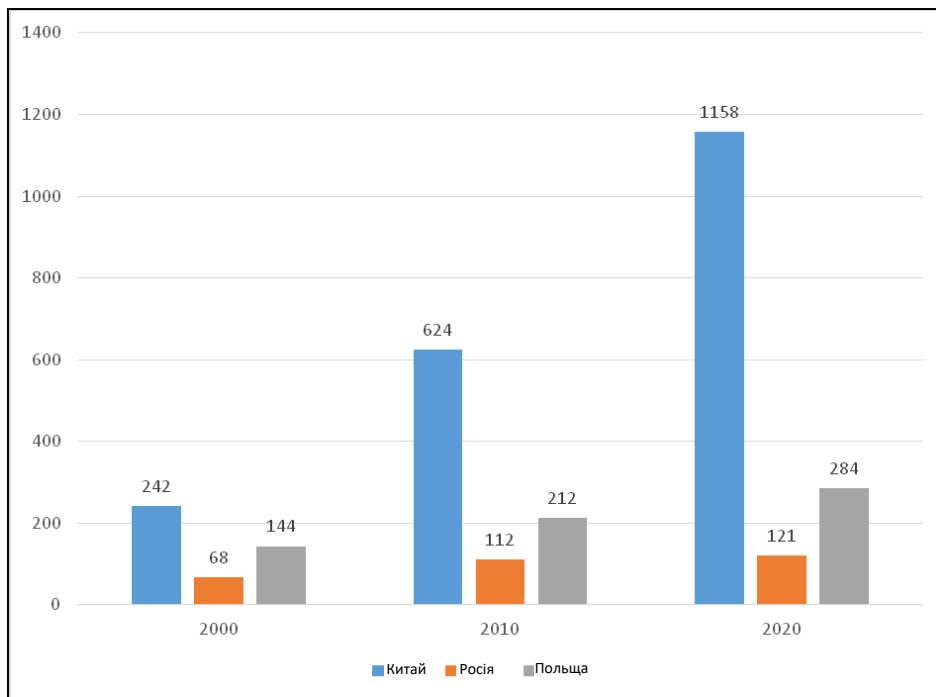
Якщо ми повернемося до радянсько-китайського саміту 1989 року, до висловленої Кіссінджером альтернативи – "або так – або так", то, якщо

не відразу під час нашої паризької зустрічі в 1996 році, то під час кожної з наступних зустрічей, жоден з нас не сумнівався в тому, що правий був Ден Сяопін, а не Михайло Горбачов. Тому що те, що відбулося в економічній сфері з часу зустрічі цих двох титанів політики, – це тектонічні зміни. Ані неймовірного розвитку китайської економіки, ані такої економічної стагнації Росії, а отже, і такої величезної різниці в динаміці зростання цих двох країн, ніхто просто не очікував (рис. 1).

І якщо подальші економічні успіхи Китаю можна пов'язати з політикою Дена, то розлад російської економіки із падінням національного доходу більш ніж на половину за останнє десятиліття ХХ століття, безумовно, спричинив не Горбачов, а його наступники. Досить згадати, що, хоча в 1989 році за паритетом купівельної спроможності валовий внутрішній продукт (ВВП) тоді ще радянської Росії був приблизно на 50% вищим, ніж китайський, сьогодні ВВП Китаю майже в дев'ять разів (!) вищий, ніж у Росії (рис. 2).

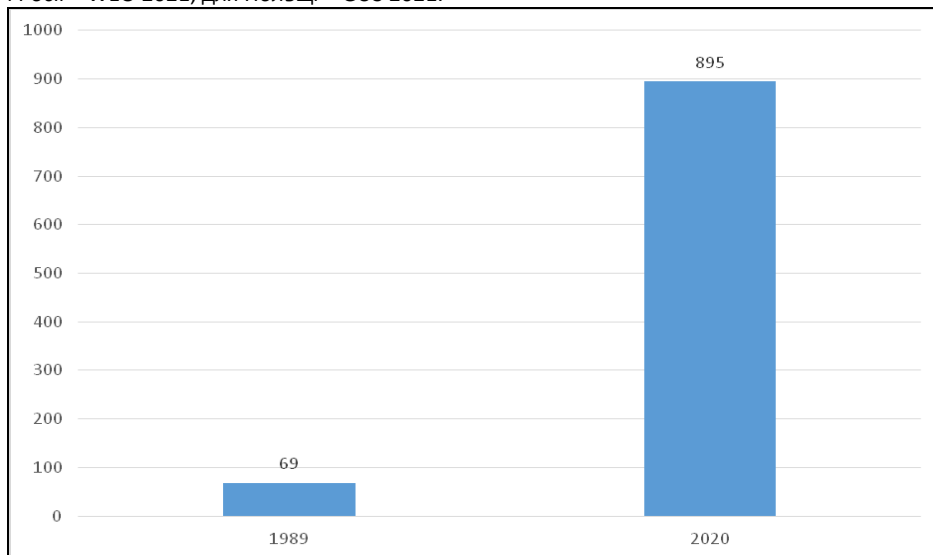
Таке порівняння стає ще більш вражаючим, якщо ми оцінюємо ВВП за паритетом купівельної спроможності. Якщо в 1989 році ВВП Китаю за поточними цінами в доларах США становив 347,8 млрд, то ВВП Росії становив 506,5 млрд дол.⁴, тобто в той

⁴ В останні роки Радянського Союзу ВВП Росії становив близько 70% валового продукту всього Союзу.

Рисунок 1. ВВП у Китаї, Росії та Польщі, 1990=100
(у ППС, у постійних міжнародних доларах 2017 р.)

Джерело: за 1989–2019 рр.: *World Development Indicators* (WDI 2021); за 2020 р.: для Китаю і Росії – WEO 2021, для Польщі – GUS 2021.

Рисунок 2. ВВП Китаю у процентах до ВВП Росії
у 1989 і 2020 роках

Джерело: за 1989–2019 рр.: *World Development Indicators*, WDI 2021; за 2020 р.: WEO 2021.

рік валовий внутрішній продукт Китаю дорівнював 68,7% від російського. Порівнюючи ВВП, розрахований за паритетом купівельної спроможності (у постійних міжнародних доларах США 2016 року, такі дані доступні за період з 1990 року), маємо ВВП Росії у розмірі 3188,5 млрд дол. США та ВВП Китаю у 1616,2 млрд дол., що дає співвідношення вже тільки у 51%. Іншими словами, тоді ВВП Росії був удвічі більшим, ніж ВВП Китаю.

Очевидно, що порівняння не можна звести лише до динаміки та рівня ВВП, але порівняння за цими показниками є дуже показовим. Проте слід усвідомлювати, що існують різні інші аспекти економічної та політичної ефективності, які мають викликати занепокоєння, коли оцінюється прогрес – або відсутність прогресу – політичних та економічних систем⁵. Звідси зрозуміло, що у численній науковій літературі на тему як російської, так і китайської трансформації, існує безліч думок. Що стосується Росії – від цілком апологетичної (*Aslund, 1995*) до дуже критичної (*Ostrovsky 2015*), а щодо Китаю – від досліджень, що дають збалансовані оцінки (*Lin, 2012; Elizabeth, 2018; Maçães, 2018; Kolodko, 2020a*) до надзвичайно негативних (*Kornai, 2019*).

Ми повинні віддати належне Горбачову: він шукав спосіб поліпшення економічної ситуації у взаємозв'язку з фундаментальними політичними змінами, які були правильними щодо їх напрямку (*Grinberg, 2020*). З багатьох причин, особливо через крах російської економіки в 1990-х, такого поліпшення першого досі не відбулося – показник ВВП на душу населення в Росії в 2020 році становить лише мізерні приблизно 140% від рівня 1990 року, тоді як у Китаї він становить близько 1870%, а в Польщі – трохи більше 280% (рис. 3)⁶.

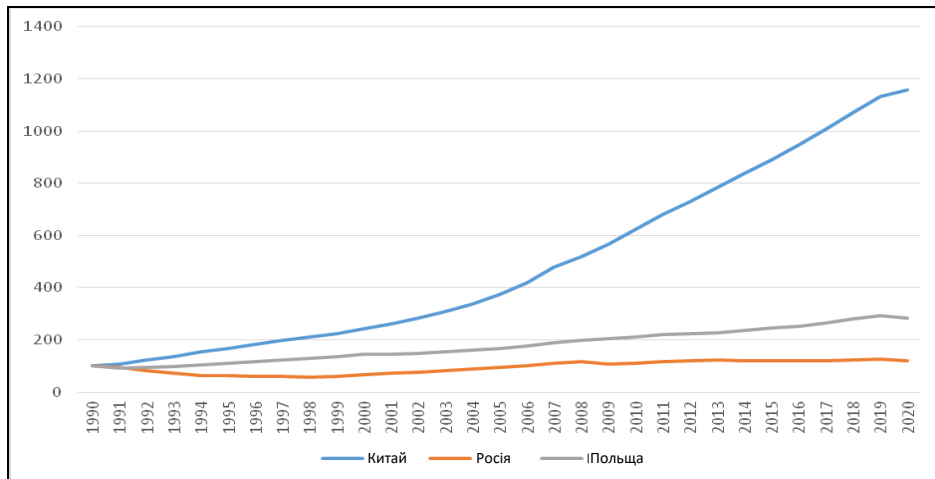
Демократія та авторитаризм

Політичні зміни в Росії також не були вражаючими, але все ж країна відійшла від своєї попередньої радянської авторитарної системи, хоча, на жаль, десь на цьому шляху вона зупинилася і застрягла (*Medvedev, 2020*),

⁵ Нещодавно вийшли два спеціальні випуски престижних наукових журналів, присвячених цілком справі Китаю, включаючи наслідки китайських трансформацій для світової економіки та процесу глобалізації (*Acta Oeconomica, 2020* та *Communist and Post-Communist Studies, 2020*).

⁶ Показник для Польщі на 2020 рік становить 284. Він буде значно нижчим, якщо за базовий взяти 1989 рік замість 1990 року, через значне падіння ВВП (мінус 12% у 1990 році), яке було спричинене необдуманною "шоковою терапією" (*Kolodko, 2020*).

що перешкоджає подальшому економічному прогресу (Мау, 2018). Мало втішає і той факт, що в деяких інших пострадянських республіках, з різним ступенем зрілості інститутів ринкової

**Рисунок 3. ВВП на душу населення
у Китаї, Росії та Польщі, 1990=100**

(PKS, у постійних міжнародних доларах 2017 р.)

Джерело: за 1989–2019 рр.: *World Development Indicators*, WDI 2021; за 2020 р. по Китаю і Росії: WEO 2021, по Польщі: GUS 2021.

економіки (Dabrowski, 2020), демократії ще менше або вона взагалі відсутня. Що особливо турбує, це те, що Росія попала в корумповану систему олігархічного капіталізму (Wedel, 1998; Kolodko, 2011; Sater, 2003).

Протягом останнього десятиліття Китай багато зробив у боротьбі з корупцією, хоча його економіка аж ніяк не безкорупційна; деякі автори навіть стверджують, що у країні панує клановий капіталізм (Pei, 2016). Із 180 країн, оцінених у рейтингу Transparency International за показниками сприйняття корупції у 2020 році, Китай зайняв 78 місце з 42 балами (за шкалою від 0 до 100; чим нижче, тим гірша ситуація). Список очолюють Данія та Нова Зеландія як найменш корумповані економіки – 88 балів; найгіршими були (в рівному ступені) Сомалі та Південний Судан із лише 12 очками. У Росії справи набагато гірші, ніж у Китаю, – 129 місце з результатом 30, а Польща виглядає набагато краще, посідаючи 45 місце з 56 балами. У порівнянні з 2012 роком Китай та Росія просунулись відповідно на 3 та 2 позиції, тоді як Польща регресувала на 2 (TI, 2021).

Проте Китай не тільки недостатньо дистанціювався від авторитаризму, але, у порівнянні з обмеженою лібералізацією після падіння маоїстського правління, політичний режим у країні з 1989 року навіть посилювався (Halper, 2010) і потім ще більш посилювався після 2012 року (McGregor, 2012). Це, звичайно, не демократія, але, очевидно, і не тоталітарний режим, який був за часів Мао Цзедуну (Lovell, 2020).

Оцінити стан демократії складніше, ніж виміряти економічну ситуацію, однак робляться різні спроби такої оцінки. З усіма необхідними застереженнями ми можемо розглянути порівняльний аналіз, проведений Economist Intelligence Unit (Economist, 2021). У рамках цієї оцінки, яка базується на 60 різних показниках, оцінених на шкалі від 0 до 10, що ілюструє численні окремі аспекти соціальної та політичної ситуації в 167 країнах, визначено чотири категорії політичних систем:

- авторитарні режими,
- гібридні режими,
- недосконалі демократії,
- повні демократії⁷.

Не дивно, що і Китай, і Росія потрапили до групи країн з авторитарним режимом. У цілому, найдемократичнішою країною у світі є Норвегія, яка набрала 9,81 балів, що недалеко від ідеальної демократії, а найменш демократичною – Північна Корея 1,08 бали. Польща з оцінкою 6,85 балів знаходиться десь між її сусідами, демократичною Німеччиною, яка набрала 8,67, та авторитарною Білоруссю, яка набрала 2,59, що виглядає навіть гірше, ніж Росія (таблиця)⁸.

Таблиця

Глобальний індекс демократії 2020

Показник	Країна						
	Норвегія	Німеччина	Польща	Росія	Білорусь	Китай	Півд. Корея
Місце	1	14	50	124	148	151	167
Значення	9.81	8.67	6.85	3.31	2.59	2.27	1.08

Джерело: The Economist Intelligence Unit (EIU 2021).

⁷ Ба більше, у межах кожної категорії є підкатегорії, що підкреслюють інтенсивність цих характеристик. Наприклад, норвезька повна демократія є більш зрілою, ніж німецька, а російський авторитаризм менш жорсткий, ніж білоруський.

⁸ Три пострадянські республіки – Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан набрали відповідно 2,12, 1,94 та 1,72 балів, тобто були оцінені ще гірше, ніж Білорусь.

Очевидно, що тут виникає багато сумнівів – особливо, якщо становище країн відоме з власного досвіду. Зокрема, рейтинг, при детальному вивченні, виглядає сумнівним, коли виявляється, що Росія розташована між Мозамбіком та Ефіопією, з одного боку, та Нігером та Катаром – з другого, а Китай затиснутий між Суданом та Бахрейном, з одного боку, та Іраном та Еритреєю – з другого. Залишаючи осторонь ці застереження, цікаво відзначити динаміку змін на лінії часу. У випадку Росії найкраще значення – 5,02 – було зафіксоване за 2006 рік. З тих пір показник знизився до 2,94 у 2018 році, і, всупереч розповсюдженій думці, що поширюється західними ЗМІ, знову зріс до 3,31 у 2020 році. У випадку Китаю, після підвищення з 2,97 у 2006 році до 3,14 у 2011, індекс демократії згодом впав до жалюгідних 3,00 у 2014 році, а потім підскочив до позначки 3,32 у 2018 році, і різко знизився до 2,27 вже у 2020 році. Це не привід для втіхи – навпаки, прикро, що останнім часом у світі рівень демократії знижується. По всіх країнах, по яких доступні, а отже, і обстежені, базові дані, середній індекс демократії впав до 5,37 у 2020 році – це найнижчий рівень з 2006 року, коли були розпочаті такі порівняльні дослідження (EIU, 2021)⁹.

А втім, справді важливим є те, що Китай, безсумнівно, є меритократією, де раціональні люди раціонально роблять раціональні речі. На жаль, цього не можна сказати про кілька інших авторитарних держав, таких як М'янма та Саудівська Аравія, або Єгипет та Конго, яке іронічно називається Демократичною Республікою Конго. Ба більше, саме ця специфічна система творчої синергії між видимим главою держави та невидимою рукою ринку, а також супутня інтелектуальна політика, яка використовує переваги глобалізації, і яка називається "китаїзмом" (Kolodko, 2020b), власне і є причиною великого економічного успіху Китаю.

Як у професійній науковій літературі на цю тему, так і в популярних ЗМІ, дві великі країни, які відмовились від ортодоксального державного соціалізму, Китай та Росію, часто порівнюють із США. Якщо такі порівняння можуть мати сенс з точки зору політичного аналізу та, скажімо, військової могутності, то з економічної точки зору більш правомірним є порівняння Китаю з Індією (Kolodko, 2020d). У цьому

⁹ Про відродження авторитаризму див. докладніше Wiatr 2020 і 2021.

контексті варто згадати, що хоча на початку 90-х років ВВП на душу населення був дещо вищим в Індії, ніж у Китаї, зараз він приблизно у два з половиною рази вищий у Китаї. Ба більше, тоді як у Китаї, завдяки багаторічній високій динаміці виробництва та відповідній державній політиці розподілу доходів, у 2020 році вдалося ліквідувати крайню бідність (що визначається за методологією Світового банку як споживання нижче 1,90 доларів США на день за паритетом купівельної спроможності), вона все ще дошкуляє близько дюжини населенню Індії. Це один із найбільш вражаючих позитивних наслідків "китаїзму".

Помилка Колумба

Михайло Горбачов як радянський лідер і одночасно реформатор та державний діяч глобального масштабу хотів тільки змінити характер соціалізму (в наш час, постфактум, найчастіше в літературі цей соціальний устрій називається комунізмом), а не зробити його суто історичним явищем; він хотів дати соціалізму шанс вижити і не "закрити" його, а розвинути, не скинути, а врятувати його від краху під зростаючим тиском власної неефективності. Однак сталося по-іншому, і тому, всупереч своїм намірам, Горбачов врешті-решт сприяв краху державної соціалістичної системи як мало хто інший. Не сумніваюся, що на його честь будуть встановлені пам'ятники. Так само, як колись це було зроблено на честь Колумба на знак визнання його заслуг за те, що він відкрив новий життєвий простір для мільйонів людей. Крім того, я сподіваюся, що люди ніколи не знищать ці пам'ятники, як це сьогодні роблять з пам'ятниками, що колись були встановлені на честь першовідкривача Америки, якого деякі люди сьогодні звинувачують у гріхах, які насправді пізніше вчинили інші. Коли Колумб дістався до невідомого європейцям континенту, він не усвідомлював, що насправді робить. Він керувався насамперед жадібністю, але йому не була чужа цікавість до навколишнього світу, також йому не бракувало і сміливості. Наслідки його помилки запам'ятались; світ змінився сильно і безповоротно, хоча і не на краще в усіх аспектах.

Горбачов також помилився – так само, як і Колумб. Він прагнув до чогось іншого, ніж те, що згодом сталося в реальності. Проте завдяки його реформам і завдяки його політичній рішучості та мужності неефективний радянський соціалізм був доведений до краху. Те, що сталося далі –

навіть хоча спочатку воно робилось не навмисно, принесло нам значні зміни на краще. Великі зміни тих часів відіграли значну роль у спрямуванні всього процесу постсоціалістичної системної трансформації до ринку та демократії (Kolodko, 2000).

Не переоцінюючи ролі особистості в історії, безсумнівно, одним із головних напрямів її нинішнього курсу, а саме тим, що на величезній території від Центральної Європи до західного краю Тихого океану з населенням майже два мільярди людей виникли ринкова економіка та нова політична система, – ми зобов'язані цим двом великим реформаторам, Михайлу Горбачову і Ден Сяопіну. І це не їх провина, що у більш ніж тридцяти країнах, розташованих у цих регіонах, все ще виникає багато законних докорів як щодо функціонування ринку, так і щодо демократії. Багато роботи над напрямками, заданими в минулому обома, є завданням наступних поколінь.

References

1. Mihályi, P. (2020). The Year of China. *Acta Oeconomica*, 70, special issue. Retrieved 1.02.2021 from <https://akjournals.com/view/journals/032/70/S/032.70.issue-S.xml/>
2. Aslund, A. (1995). *How Russia Became a Market Economy*. Washington, D.C., The Brookings Institution.
3. Dabrowski, M. (2020). Transition to a market economy: A retrospective comparison of China with countries of the former Soviet block. *Acta Oeconomica*, 70, special issue, 15-45. Retrieved 1.02.2021 from (<https://akjournals.com/view/journals/032/70/S/article-p15.xml/>)
4. Economist. (February 6, 2021). Global democracy has a very bad year. Retrieved 5.02.2021 from https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year?utm_campaign=the-economist-today&utm_medium=newsletter&utm_source=salesforce-marketing-cloud&utm_term=2021-02-02&utm_content=article-link-5&etear=nl_today_5/
5. Economy, E.C. (2018). *The Third World Revolution: Xi Jinping and the New Chinese State*. New York, Oxford University Press.
6. EIU. (2021). *Democracy Index 2020 In sickness and in health? A report by The Economist Intelligence Unit*, London, The Economist Intelligence Unit Limited. Retrieved 4.02.2021 from <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
7. Gaidar, Y. (2007). *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*. Washington, D.C., The Brookings Institutions.
8. Grinberg, R. (2020). "Kremlovskiy mechtatel" ili velikiy reformator? *Mir Pieremien*, 4, 4-7. Retrieved 1.02.2021 from (<http://mirperemen.net/2020/12/kremlevskij-mechtatel-ili-velikij-reformator/>)
9. GUS (January 29, 2021). Produkt krajowy brutto w 2020 roku – szacunek wstępny (Gross Domestic Product in 2020 – preliminary estimate. *Główny Urząd Statystyczny*, Warszawa. Retrieved 1.02.2021 from <https://stat.gov.pl/obszary->

tematyczne/rachunki-narodowe/roczne-rachunki-narodowe/produkt-krajowy-brutto-w-2020-roku-szacunek-wstepny,2,10.html/

10. Halper, S. (2010). *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century*, New York, Basic Books.

11. Kissinger, H.A. (May 22, 1989). Seeking a New Balance in Asia. *Newsweek*. Retrieved 1.02.2021 from

https://findit.library.yale.edu/images_layout/view?parentoid=11781621&increment=2/

12. Kolodko, G.W. (July 7, 1998). Russia Should Put Its People First Following Poland's Example. *The New York Times*, A27. Retrieved 1.02.2021 from (http://tiger.edu.pl/kolodko/artykuly/NYT_98.pdf/)

13. Kolodko, G.W. (2000). *From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation*. Oxford and New York, Oxford University Press.

14. Kolodko, G.W. (2011). *Truth, Errors and Lies: Politics and Economics in a Volatile World*. New York, Columbia University Press.

15. Kolodko, G.W. (2020a). *China and the Future of Globalization: The Political Economy of China's Rise*. London and New York, Bloomsbury I.B. Tauris.

16. Kolodko, G.W. (2020b). Chinism and the Future of the World. *Communist and Post-Communist Studies*, 53, 4, 260-279. Retrieved 1.02.2021 from <https://doi.org/10.1525/j.postcomstud.2020.53.4.260/>

17. Kolodko, G.W. (2020c). Economics and politics of post-communist transition to market and democracy: The Lessons from Polish experience. *Post-Communist Economies*, 32: 3, 285-305. Retrieved 1.02.2021 from (<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14631377.2019.1694604/>)

18. Kolodko, G.W. (2020d). The Great Chinese Transformation: from the Third to the First World. *Acta Oeconomica*, 70, special Issue, 71-83. Retrieved 1.02.2021 from <https://akjournals.com/view/journals/032/70/S/article-p71.xml/>

19. Kornai, J. (July 10, 2019). Economists share blame for China's 'monstrous' turn. *Financial Times*. Retrieved 1.02.2021 from (<https://www.ft.com/content/f10ccb26-a16f-11e9-a282-2df48f366f7d/>)

20. Lin, J.Y. (2012). *Demystifying the Chinese Economy*. Cambridge, Cambridge University Press.

21. Lovell, J. (2020). *Maoism: A Global History*. New York, Vintage Books.

22. Maçães, B. (2018). *Belt and Road: A Chinese World Order*. London, Hurts.

23. Mau, V. (2018). *Russia's Economy in an Epoch of Turbulence: Crises and Lessons*. New York, Routledge.

24. McGregor, J. (2012). *No Ancient Wisdom, No Followers: The Challenges of Chinese Authoritarian Capitalism*. Westport, CT., Prospecta Press.

25. Medvedev, S. (2020). *The Return of the Russian Leviathan*, Medford, M.A., Polity Press.

26. Mir Pieremien. (2020). To the 90th birthday of Mikhail Sergeevich Gorbachev. Special Issue. Retrieved 1.02.2021 from <http://mirperemen.net/2020/12/mir-peremen-2020-4/>

27. Nuti, M.D. (2018). *The Rise and Fall of Socialism*, Berlin, Dialogue of Civilizations Research Institute. Retrieved 1.02.2021 from (https://doc-research.org/2018/05/rise_and_fall_of_socialism/)

28. Ostrovsky, A. (2015). *The Invention of Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War*, London, Atlantic.

29. Pei, M. (2016). *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*. Cambridge, Massachusetts, and London, Harvard University Press.

30. Popov, V. (2014). *Mixed Fortunes: An Economic History of China, Russia, and the West*. New York, Oxford University Press.
31. Sater, D. (2003). *Darkness at Dawn: The Rise of the Russian Criminal State*. Washington, D.C., Louis Stern Memorial Fund.
32. TI. (2021). *Corruption Perception Index 2020*. Transparency International. The global coalition against corruption. Retrieved 4.02.2021 from <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/som/>
33. Tong J., Sing M. (December, 2020). Special Section On Hong Kong Protests & Special Section On Politics In China. *Communist and Post-Communist Studies*, 4. Retrieved 1.02.2021 from <https://www.sciencedirect.com/journal/communist-and-post-communist-studies/vol/52/issue/4/>
34. Wedel, J.R. (1998). *Collision and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe 1989-1998*. New York, St. Martin's Press.
35. WDI. (2021). *World Development Indicators*, Washington, D.C., The World Bank. Retrieved 1.02.2021 from <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country/>
36. WEO. (January, 2021). *World Economic Outlook Update*. Washington, D.C., The International Monetary Fund. Retrieved 1.02.2021 from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update/>
37. Wiatr, J.J. (ed.) (2019). *New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st Century*. Opladen – Berlin – Toronto, Verlag Barbara Budrich.
38. Wiatr, J.J. (2021). *Political Leadership: Between Democracy and Authoritarianism*. Opladen – Berlin – Toronto, Verlag Barbara Budrich.

Receipt 29 March 2021